

УДК 94(470)"1917"(093.2)
94:323.1(497.1)"1917"(093.2)
32:929 Пашић Н.

Андреј Л. ШЕМЈАКИН

Институт за словенске студије Руске академије наука, Москва
anshemjakin@rambler.ru

Фебруарска револуција 1917. у Русији, Никола Пашић и Крфска декларација

Апстракт: Доношење заједничке декларације владе Краљевине Србије и Југословенског одбора на Крфу јула 1917. тесно је повезано са Фебруарском револуцијом у Русији, која је јако утицала на промене у политици зараћених коалиција у пролеће и лето 1917. године. Оне су такође допринеле сазревању услова за њено потписивање. Набројаћемо главне од њих: крах царског режима – ослонца Београда (Ниша, Крфа); потреба ревизије ратних циљева, имајући у виду потенцијалне мировне преговоре (афера Сикста Бурбонског); релативна либерализација у Цислајтанији после смрти Франца-Јозефа (новембар 1916) и доношење „тријалистичке“ Мајске декларације (1917); нестабилност опште војне ситуације с тенденцијом ка њеном погоршању за Антанту. Све те услове Никола Пашић је узео у обзир у тренутку састављања текста декларације. Према томе, пред нама је практично изнуђени документ, који је наставио традицију Нишке декларације српске владе (децембар 1914), са гледишта утилитарне мотивације.

Кључне речи: Русија, Фебруарска револуција, Србија, Југословенски одбор, Крфска декларација, Никола Пашић, Анте Трумбић, Павел Миљуков

Буде ли победа комплетна, биће и пуно уједињење извршено.

(Јован Јовановић – Александру Карађорђевићу,
Лондон, 23. децембар 1916)¹

1 Јован Јовановић-Пижон, *Дневник (1896–1920)*, приредили Радош Љушић и Миладин Милошевић, (Нови Сад: Прометеј, 2015), 633.

*Руска револуција доиста је у многим ометала свима
за правилно и сигурно решавање толиких проблема
општеевропског значаја. За Србе је најтеже борити се.
(Јован Јовановић – Александру Карађорђевићу. Лондон, 4.
јун 1917)²*

Крајем фебруара 1917. године у Петрограду се догодила Друга руска револуција, као резултат дубоке друштвено-политичке кризе, изазване умором већине становништва од Светског рата, распућинштином, а осим тога и презасићеношћу „атмосфере вишег престоничког друштва само личним интересима и интригама (...), док су се на фронту водиле очајничке крваве борбе“, како је забележио очевидац те агоније Василије Николајевич Штрандман.³ Другог марта се император Николај II неочекивано лако и чак равнодушно одрекао престола. Нежан отац у њему је победио цара и хиљадугодишња руска монархија се срушила као кула од карата.

Са друге стране, 7. јула исте године на Крфу је, после дугих преговора чланова владе Краљевине Србије и представника Југословенског одбора из Лондона, потписана позната Крфска декларација, у којој се наглашавала заједничка тежња ка стварању јединствене и независне државе Срба, Хрвата и Словенаца на челу са династијом Карађорђевић, засноване на владавини закона и равноправности „три племена једног народа“.⁴ Поставља се питање зашто је српски министар-председник Никола Пашић тек тада ступио у званичан контакт са организацијом југословенских емиграната из Аустро-Угарске? И да ли је уопште постојала нека веза између ова два догађаја?

И још једно питање непосредно везано за декларацију: да ли је то идеолошки документ који је настао као последица обостраног и искреног опредељења за национално-државни „суживот“ или је њено потписивање био чисти тактички корак, који је требало да обезбеди само тренутне интересе? Нама се чини да постављено питање заслужује посебну пажњу, јер се чак и код једних те истих аутора понекад срећу различите оцене. Тако је на пример Јован Јовановић Пижон у књизи *Борба за народно уједињење*, објављеној 1935. (односно

² Исто, 647.

³ Василий Н. Штрандман, *Балканские воспоминания*, подгот. текста А. Л. Шемякина, (Москва: Книжница, 2014), 380.

⁴ Текст Крфске декларације видети у: Đorđe Stanković, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 228–230.

када су њени резултати били одавно и добро познати) придао декларацији „значај једног устава будуће уједињене државе“;⁵ с чиме није могуће сагласити се. Са друге стране, у свом дневнику и телеграмима регенту Александру Карађорђевићу из 1917, када не само да се судбина југословенског покрета још увек није могла предвидети већ је и сам исход рата (од којег је она зависила) био неизвестан, он ју је тумачио као „само један програм“, „на коме треба продужи рад“ и који „захтева свакојаку допуну“ и „конкретисање“.⁶

Или став нашег колеге Јарослава Валеријановича Вишњакова који, имајући у виду потписану на Крфу „довољно компромисну декларацију о стварању државе Срба, Хрвата и Словенаца“, сматра да је њоме „дугогодишње маштање Срба, које је одређивало политичке оријентире државе од прве половине XIX века да постане југословенски ‘Пијемонт’, на крају остварено“.⁷ На који начин? Или аутор озбиљно претпоставља да је тај умногоме *изнуђен* документ постао камен темељац будуће заједничке државе и да је у складу са тим њено стварање представљало догађај који није имао другу алтернативу (отприлике овако се у духу „Кратког курса“ интерпретирао октобарски преврат у Русији)? Како се понекад „разбистрава“ поглед историчара који гледа на историју кроз призму догађаја који се већ одиграо. Али, ипак, Андрија Раденић, следећи Драгослава Јанковића, сматрао је (и то исправно!) да је „почетком 1918. године још изгледало безнадежно остварење циљева заговорника уједињења Југословена“.⁸ Уз то, маштање да се постане југословенским Пијемонтом уопште није било за Београд главни „политички оријентир“ у првој половини XIX века, па и сама употреба метафоре „Пијемонт“ у толико раном хронолошком контексту тешко да је оправдана. Али, то је друга ствар.

5 Јован Јовановић, *Борба за народно уједињење: 1914–1918*, (Београд: Издавачко и књижарско предузеће Г. Кон, 1935), 125.

6 Јовановић-Пижон, *Дневник*, 358; Ј. Јовановић – А. Карађорђевићу. Лондон, 9 децембар 1917, *Дипломатска преписка српске владе 1917. год. Збирка докумената*, приредили Миодраг Зечевић и Миладин Милошевић, (Београд: Народно дело, 1991), 327.

7 Јарослав В. Вишњиков, „Армия без государства. Сербский добровольческий корпус в России 1916–1917 гг.“, *Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы. Очерки истории*, отв. ред. Е. П. Серрапионова, (Москва: Институт славяноведения РАН, 2015), 137.

8 Драгослав Јанковић, „Из историје стварања југословенске државе 1918. године“, *Анали Правног факултета у Београду* 3–4/1963, 281; Андрија Раденић, *Спољна политика Србије у контроверзној историографији: Од Начертанија 1844. до стварања Југославије 1814–1918*, (Београд: Службени гласник, 2005), 479.

За изношење објективног суда о Крфској декларацији веома је значајно, по нашем мишљењу, показати прави однос према њој њених потписника – Николе Пашића и Анте Трумбића, председника Југословенског одбора. За њих двојицу немачки историчар Холм Зундхаузен је у својој *Историји Србије* приметио: „Пашић Крфску декларацију није схватао као правно обавезујући договор, а Трумбић је у њој видео Магна карту југословенског уједињења“.⁹ Што се тиче Пашића то је у реду, код Трумбића пак сумњамо, а зашто – то ће се видети у наставку...

Свесни смо да су се поменути проблемима бавили многи научници у прошлости и у садашњости: Милада Паулова, Јован Јовановић – у периоду међуратне Југославије; Драгослав Јанковић, Богумил Храбак, Богдан Кризман, Драгован Шепић, Никола Б. Поповић, Ђорђе Станковић, Јуриј Алексејевич Писарев – у СФРЈ и СССР-у. Ми смо се ипак одлучили да се поново вратимо овим питањима, јер су се у последње време појавили нови извори, пре свега мемоарског карактера: дневник Јована Јовановића, успомене члана Југословенског одбора Николе Стојановића, белешке генерала Светомира Ђукића. Посебно су за истраживаче драгоцени свакодневни записи Јовановића, познатог дипломате (у периоду 1916–1918. посланика Србије у Лондону), а затим историчара, који учљиво илуструју однос Пашића према Крфској декларацији. У вези са овим неће бити сувишно да наведемо оцену патриотизма Јовановића-Пижона коју је дао његов презимењак – политичар и интелектуалац Драгољуб Јовановић: „Тај патриотизам је најпре био српски, врло српски. Али се он код њега попео до југословенског, што никад није код старог Пашића“.¹⁰ Стога се, с временом, Јован Јовановић све мање солидарисао са политиком свог шефа.¹¹ И због тога у дневнику нема његове глорификације, која се среће у појединим радовима.¹² Овде се само бележе разговори посланика и премијера савета у Лондону за време Пашићевих долазака на обалу Темзе. И то врло детаљно.

Али, идемо редом, почевши (ради целовитости излагања) мало издалека.

9 Холм Зундхаузен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, (Београд: Clio, 2009), 253.

10 Драгољуб Јовановић, *Људи, људи – медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, (Београд: „Филип Вишњић“, 2005), 37.

11 Видети: Ненад П. Габрић, *Јован Јовановић Пижон и европска дипломатија Србије (1913–1918)*, (Београд: Завод за уџбенике, 2011), 263–266.

12 Видети на пример: Светомир Ђукић, *Мемоари, Први светски рат*, књ. 2, приредио Миле Бјелајац, (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2015).

* * *

Добро је познато да је први пут „југословенско питање“ српска влада поставила већ крајем 1914. у Нишкој декларацији, која је за главни ратни циљ Србије прогласила „ослобођење и уједињење све наше неослобођење браће Срба, Хрвата и Словенаца“.¹³

То питање је имало своју предисторију.

Крајем XIX и почетком XX века представе о „народном јединству“ Срба, Хрвата и Словенаца биле су довољно распрострањене у круговима југословенске интелигенције. У српском друштву „југословенска идеја“ постаје популарна већ после Мајског преврата 1903. године. Посебан одјек је мисао о јединству, према којој су Срби, Хрвати и Словенци проглашени „трима племенима једног народа“, нашла међу студентском омладином и интелектуалцима – њихово главно гласило је постао часопис *Српски књижевни гласник*, на чијем челу је био Јован Скерлић. Он и његови истомишљеници сматрали су све територије на Балкану насељене Југословенима (без обзира на конфесије и државне границе које су их раздвајале) јединственим етнојезичким простором, у којем је живео јединствени „троимени народ“.¹⁴

Представници хрватске и словеначке интелигенције су, напротив, сматрали могућим уједињење Југословена у оквиру Хабзбуршке монархије ако они буду добили иста политичка права која су уживали Немци и Мађари. Захтевали су замену дуализма аустро-угарско-југословенским тријализмом. Немали број њих је поздравио окупацију, а затим и анексију Босне и Херцеговине, видевши у томе јачање југословенског фактора у монархији и увод у њену унутрашњу реорганизацију. Што се тиче аустријских и мађарских Срба, многи од њих су са нескривеним симпатијама гледали ка Београду.

Али без обзира на све то, треба посебно нагласити да су се разговори о „југословенском јединству“ водили пре 1914. године углавном у интелектуалној и студентској средини. У ходницима власти о том питању није се гласно говорило. Приоритет је даван хитнијим питањима – укључењу нових територија на југу (припојених током балканских ратова) у правно-политичко поље Краљевине и

13 Текст Нишке декларације видети у: Đorđe Stanković, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, (Београд: Službeni glasnik, 2009), 74–75.

14 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, књ. 2, (Београд: Просвета, 1989), 670.

регулисању односа с Црном Гором у тренутку када су две независне српске државе добиле заједничку границу. О томе колико су за Пашића били важнији преговори о реалном зближењу Србије и Црне Горе у поређењу са апстрактним паролама јединства Југословена, сведочи и руски посланик у Београду Николај Хенрихович Хартвиг. Обавештавајући Министарство иностраних дела, почетком априла 1914, о почетку дијалога, он је запазио да је „Пашић нашао за пожељно да остави по страни све бриге о ‘још неослобођеној српској браћи и целом југословенству’ и да размисли о мерама, које би ојачале везе једнокрвних народа (Срба и Црногораца – А. Ш.)“.¹⁵

Дакле, очигледно је да је чак и у условима када је јавно мњење „нагињало“ југословенској идеји (што се појачало после победа у балканским ратовима), Пашић у својој политици давао предност решењу, да их тако назовемо, унутрасрпских проблема. Југословенска перспектива је за њега била далеко иза „свесрпског“ хоризонта. У праву је Милош Ковић када пише да је „Југословенска политика била (...) у том тренутку најмање значајан ослонац српске спољне политике. Тек ће јој будућност дати посебну важност“.¹⁶

И поред тога, Срби су почетком рата поставили „југословенско питање“ на дневни ред. Ипак, у условима оружаног конфликта оно је зависило од војно-политичких околности. Могуће је чак говорити о његовом директном коришћењу у политичке сврхе. Није тајна да је у борби против Аустро-Угарске српски министар-председник рачунао на њене југословенске поданике као на потенцијалне савезнике, својеврсну „пету колону“ у немачко-мађарској позадини. Према сведочењу његовог секретара Милана Гавриловића, декларација о ратним циљевима Београда је задобила *општејугословенски* карактер¹⁷ тек након што су Пашића убедили да је она „чисто вој-

15 Документ 169, Белград, 07. IV – Н. Г. Гартвиг – С. Д. Сазонову, *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств. 1878–1917*, Серия III: 1914–1917, II, подгот. к печ. А. С. Ерусалимский, (Москва–Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1933), 220.

16 Милош Ковић, „Србија у борби за опстанак (1903–1914)“, *Два века модерне српске дипломатије*, ур. Ч. Попов, Д. Живојиновић, С. Марковић, (Београд: Досије, 2014), 152.

17 Првобитна варијанта Нишке декларације је имала „непотпун југословенски“ карактер, јер су помињани само Срби и Хрвати из Аустро-Угарске, које је требало „ослободити и ујединити“. Тек након разговора са познатим словеначким научником-етнологом, будућим чланом Југословенског одбора Ником Жупа-

но средство: да ослаби морал Хрвата и Словенаца у аустроугарској војсци.¹⁸ Поред тога, документ је имао и други смисао. Прво, он је био средство „заштите“ српског руководства од притиска савезника – што је више уступака у корист Бугара у Македонији Антанта захтевала, то су се даље на северозапад према „заветном мору“ простирале контрапретензије Срба. И друго, представљао је геополитичку противтежу Краљевине италијанским претензијама на Јадран, које би јој потпуно затвориле излаз на приморје...¹⁹

Представници аустроугарских Југословена нису остали по страни од проглашених ставова српских власти. Почетком маја 1915. у Лондону је основан Југословенски одбор, на чије је чело стао Анте Трумбић, Хrvat из Далмације. Ослањајући се на идеју „народног јединства“ Срба, Хрвата и Словенаца, чланови Одбора су се изјаснили за пораз Аустро-Угарске у рату и уједињење свих југословенских области са Србијом у јединствену државу. Мотиви за овакве тежње били су стрепња од германизације и мађаризације Југословена у монархији, као и жеља да се консолидују унутар ње све до тада подељене хрватске и словеначке земље. Последњи услов је био одлучујући.

Према речима Анте Трумбића, „сачуваним“ у дневнику Ј. Јовановића, „сви ови главари (Хрвата и Словенаца – А. Ш.) су да иду са Србијом, ако се све територије хрватске и словеначке уједине“.²⁰ И Никола Стојановић је забележио ову његову мисао: „Трумбић је вероватно имао, као што је доцније признавао, основну идеју да Хрвате окупи у једној држави, а то је, према политичкој ситуацији, могло бити само у Југославији“.²¹ Још радикалније је био настројен један од најистакнутих учесника југословенског покрета (једно време члан Лондонског одбора) Франо Супило. „Он хоће да очува, по сваку цену, јединство хрватско (...); он и његови једномишљеници – а њих има више него што се обично рачуна – хоће да се плебисцитом реши суд-

ничем и његових објашњавања Пашић се сагласио с тим да у тексту документа помене и Словенце.

18 Милан Гавриловић, *Народни пут. Одабрани списи*, (Нови Сад: Балканија, 2015), 142.

19 Детаљније о југословенској политици Србије 1914–1915. године: Андреј Л. Шемјакин, „Југославянская программа Сербского королевства в первый период войны (август 1914 – октябрь 1915 гг.)“, *Первая мировая война. Пролог XX века*, отв. ред. В. Л. Мальков, (Москва: Наука, 1998), 380–395.

20 Јован Јовановић-Пижон, *н. д.*, 148.

21 Никола Стојановић, *Младост једног поколења (успомене 1880–1920.)*, приредио Миле Станић, (Београд: Историјски институт, 2015), 205.

бина свих југословенских земаља које су биле под Аустро-Угарском. Ма на коју се страну одлучиле, *било за Аустрију било за Србију* (курзив А. Ш.), он хоће да су те земље заједно“. Према речима Н. Стојановића, „ствар је разумљива, са чисто племенског и ужег становишта“, али „право југословенско гледиште то сигурно није“.²² Осим тога, у разговору са Павлом Николајевичем Миљуковим почетком 1916. у Лондону Супило је директно казао „да би се Хрватска, *кад била слободна* (курзив А. Ш.), изјавила против сједињења са Србијом“.²³

Истаћи ћемо нове моменте – Аустрија као тада још увек могућа форма решења југословенског питања, али с обавезном „*интегрално-католичком*“ опцијом унутар њега, и Миљуков као алтернативни спољни фактор званичном руском МИД-у, код кога апелују присталице овакве концепције „ослобођења“ Југословена. Поменутих мотива још ћемо се дотаћи.

На себе скреће пажњу крајњи утилитаризам овог приступа хрватско-словеначке „унионистичке“ емиграције у Европи потенцијалном уједињењу с Београдом, што, како се чини, дозвољава да се говори о објективно *привременом* карактеру њеног савеза са српским властима. Ту посебност иза гласних изјава о „братству и јединству“ је већ одавно приметилу проницљиво око руске дипломатије. Царски конзул у америчком Питсбургу Георгије Викторович Чирков је обавестио руску амбасаду о југословенском конгресу који се састао у том граду 1916. године и који је ујединио други (северноамерички) елемент емигрантског покрета Срба, Хрвата и Словенаца око идеје ослобођења и стварања јединствене државе у свом европском завичају. Описујући члана Југословенског одбора, америчког Хрвата Анту Бјанкинија као „убеђеног и веома активног борбеника идеје ослобођења Југословена од аустро-мађарског старатељства“, конзул је, ипак, из разговора с њим стекао „утисак основне претежње његових убеђења на страну која приметно одступа од начела потпуног јединства Југословена“, управо у страну – „крајње националних тежњи хрватско-словеначке групе“.²⁴ Руски посматрач је запазио и општи „уздржан однос према Србији, који је доминирао у овдашњем југословенском покрету“, као и „негативну реакцију

22 Исто, 191.

23 Исто, 187–188, 293.

24 Андрей Л. Шемякин, „Главнейшие задачи юго-славян“. Донесение российского консула в Питтсбурге Г. В. Чиркова в посольство России в Вашингтоне. 1916 г., *Исторический архив* 3/1994, 113.

на њега тамошњих Срба“, који су сматрали да ту уздржаност треба приписати „искључиво притиску Хрвата-Далматинаца, који су само успешно користили Србију“.²⁵

Утисцима Чиркова придодаћемо и део извештаја руског посланика у Буенос Ајресу Евгенија Фјодоровича Штејна од 21. новембра 1916. у којем је известио о опасности од раскола у југословенској заједници Аргентине (односно већ на трећој емигрантској платформи!) јер многи њени православни чланови „сумњају у Централни југословенски одбор у Лондону који усмерава цео свесрпски покрет ка својим себичним плановима у корист само једне Хрватске и уопште католичких аустро-угарских земаља и који је у некаквој игри жмурки са садашњом законитом српском владом“.²⁶ Руски дипломата је био у праву. Круг се затворио!

Имајући у виду такву (партикуларну) „југословенску“ линију Хрвата и Словенаца, не чини се необичним што је између њих с једне и „Србијанаца“ с друге стране, у условима јавно изражене воље за јединством, од почетка постојало скривено супарништво по питању тога ко ће бити хегемон уједињења и сходно томе какав треба да буде његов модел? То супарништво, које је иначе имало веома дубоке корене, избило је на површину почетком пролећа 1916. када је Србија била окупирана, а њен суверен, влада и остатак војске су се налазили у изгнанству на грчком острву Крф. Од тада су, по мишљењу руководства Одбора, Краљевина и југословенске области Аустро-Угарске биле једнаке по свом политичко-правном статусу. И у таквим условима амбиције хрватско-словеначке емиграције су знатно порасле, о чему сведочи „Накнадни меморандум Југословенског одбора“, предат француским властима 13. марта 1916. године. У њему су чланови Одбора тражили да га Антанта призна у својству политичког органа, равноправног по тежини и значају српској влади, што би лишило Србију функције јединог „ујединитеља“ („Пијемонта“) свих југословенских земаља. Осим тога, за центар уједињења они су уместо Београда предлагали Загреб.²⁷ Дана 20. марта је у интервјуу француском листу *Еко де Пари* (*L'Echo de Paris*) Трумбић поновио своје претензије о

25 Исто.

26 Государственный архив Российской Федерации, Ф. 102, ДП. 00 (1916 г.), Д. 231, Т. 2, Л. 200.

27 Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1914–1919*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1920), 50–55.

давању Хрватској статуса другог „Пијемонта“²⁸ и посебно истакао да „нема више слободних Срба и таквих Срба, Хрвата и Словенаца, *које би тек требало ослободити* (курзив А. Ш.)“^{29,30}

И овде треба напоменути да су у Нишкој декларацији власти Краљевине једним од главних циљева (поред „уједињења“) прогласиле управо „ослобођење“ аустроугарских Југословена и то *својим* снагама; и током целог рата (а посебно у периоду од 1917. до 1918, односно после Фебруарске револуције) тражиле су од Антанте да призна том њиховом циљу међународни легимитет. Према речима Николе Стојановића, „Пашић жели решење (југословенског питања – А. Ш.) на основу права, које би савезници признали Србији да ослободи југословенске крајеве“.³¹

Због свега тога кораци које су предузимали хрватски и словеначки политичари нису радовали српског премјера, који је интерпретирао улогу Југословенског одбора на сасвим други начин и никако није желео да прихвати ту емигрантску организацију као „легитимног“ представника аустроугарских Југословена. Сматрајући „старатељство“ над Србима, Хрватима и Словенцима Дунавске монархије прерогативом руководства Србије, он се дуго уздржавао од успостављања било каквих озбиљних веза са Трумбићем. Тек је много касније, како је већ истицано, на Крфу била потписана декларација у којој су се обе стране недвосмислено изјасниле за стварање јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца.

28 Исто, 58; Юрий А. Писарев, *Сербия и Черногория в Первой мировой войне*, (Москва: Наука, 1968), 217.

29 Цит. према: Јован Н. Томић, *Југославија у емиграцији. Писма и белешке из 1917*, (Београд: б. и., 1921), 121.

30 Крајем 1916. г., после неуспешне офанзиве Срба на Солунском фронту, која се није завршила његовим одлучујућим пробојем, већ само заузимањем невеликог дела државне територије Србије заједно са Битољем, лидери Југословенског одбора су поново истакли своје претензије на улогу „другог Пијемонта“, затраживши од савезника да признају организацију као званичног представника аустроугарских Југословена (Юрий А. Писарев, *Сербия на Голгофе и политика великих држав. 1916. г.*, (Москва: Наука, 1993), 143). То је био већ други пример отворене нелојалности лондонских политичара српској влади... Неки аутори, истина, сматрају да се *само тада* „Анте Трумбић обратио Енглеској, Француској и Италији изјавом о томе да Хрватска као и Србија има исто право да постане Други Пијемонт“ (видети: Сергей А. Романенко, *Југославија: кризис, распад војна. Образование независимых государств*, (Москва: Московский общественный научный фонд, 1999), 323). Односно, као да њеног првог случаја, који се, како смо већ видели, десило после „српске Голготе“ уопште није ни било.

31 Стојановић, *н. д.*, 203.

И овде се враћамо питањима која су постављена на почетку чланка: прво – зашто је тек тада (у јулу 1917) Пашић кренуо путем зближења са Одбором, успоставивши с њим званичне контакте, и друго – да ли постоји нека веза између овог његовог корака и пада царизма у Русији?

Постоји, и то најнепосреднија!

* * *

До Фебруарске револуције српски лидер је био дубоко убеђен да је управо Русија та која може на крају рата да постави пред савезнике аустроугарско питање у целом његовом обиму (да ли ће бити Хабзбуршке монархије или не, и ако хоће, у којој форми) и да притом заштити интересе Краљевине, јер као што је рекао у Народној скупштини већ јако давно: „Српском елементу на Балканском полуострву не прети никаква већа опасност но једино од Аустро-Угарске, и нас може у томе само Русија бранити, јер у томе брани и своје интересе“.³² Због тога није ни желео да се тада везује било каквим обавезама и обећањима према Југословенском одбору,³³ сматрајући га пре свега једном од *пропагандистичких* структура српске владе и служећи се притом румунским и италијанским моделом, по којем су Букурешт и Рим сами представљали своје саплеменике из Аустро-Угарске...³⁴ Тим пре су сва питања будућих односа Србије и Русије била регулисана током последње Пашићеве посете Петрограду у пролеће 1916. („Утисак, да ни у једном питању нема са руске стране тешкоћа“),³⁵ а поштовање према њему и његов престиж достигли су тамо врхунац. Вративши се почетком 1917. из руске престонице, члан Југословенског одбора Франко Поточњак је констатовао да „од свих српских дипломата само један Пашић ужива у Русији неограничено поверење“.³⁶

32 Никола Пашић у Народној скупштини, књ. 1, приредила Латинка Перовић, (Београд: Службени лист СФРЈ, 1997), 696.

33 Индикативно је да су то и чланови Југословенског одбора признавали (како то преноси Јован Јовановић): „Када су Руси били у снази – царска Русија – ми нисмо радили ништа“. Јовановић-Пижон, *н. д.*, 518.

34 Стојановић, *н. д.*, 203.

35 Цит. према: Никола Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, (Београд: Службени гласник, 2007), 297.

36 Јовановић-Пижон, *н. д.*, 235. Видети и: Андреј Л. Шемјакин, „Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“, *Први светски рат: Србија*,

Када је фактички Русија „изашла из игре“, односно „од када је руски глас изгубио своју тежину и значај у решавању међународних проблема, постало је очигледно“, писао је Пашић регенту Александру августа 1917, „да се наши остали савезници: Француска, Енглеска, а посебно Италија, нимало не старају о српским интересима“.³⁷

Шта је Србима преостало да чине у овој ситуацији? Само једно – следити препоруку свог представника при француској врховној команди, генерала Михаила Рашића упућену Александру Карађорђевићу 20. марта 1917. (односно практично одмах после одрицања од престола Николаја II): „Не треба се варати Ваше Височанство, сад кад немамо потпору у великом ауторитету Руског Цара Николе, морамо се сами потрудити“.³⁸ И Пашић је морао буквално у ходу да што пре мења своју дотадашњу политику – у Југословенском одбору је пронађен нови савезник, а Крфска декларација је имала за циљ да сада већ у име новог политичког тандема постави аустроугарско питање пред владе држава Антанте. „Ову декларацију је, по заједничком споразуму“, писао је очевидац догађаја Никола Стојановић, „српска влада доставила савезничким владама и тим је званично постављен заједнички југословенски (читај: аустроугарски – А. Ш.) програм“.³⁹

Овде ћемо мало застати и поново се запитати: зашто се нови (февруарски) режим у Петрограду за српске власти и лично Пашића показао неугодан – скоро до потпуног одбацивања?

Прво, сама фигура министра иностраних дела Привремене владе Павла Миљукова није могла да не изазове бојазан код српског премјера, јер је тај прозападно оријентисани вођа руских либерала (кадета) био отворени бугарофил/србофоб, и то како на речима тако и на делима, што се поготово јасно видело током балканских ратова. Зато је потпуно разумљиво што су односи између два политичара били врло хладни – Пашић је, како се зна, одбио да прими Миљукова 1913. када је он допутовао у Београд као члан мисије фонда Карнеги.⁴⁰ Осим тога, српски лидер се плашио да ће шеф дипломатије нове Русије предузети мере како би обезбедио излазак Бугарске из рата и тада би било – збогом цела српска Македонијо! Иако је у разго-

Балкан и велике силе, Зборник радова, ур. С. Рудић, М. Милкић, (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2015), 197–206.

37 *Дипломатска преписка српске владе 1917*, 193.

38 *Исто*, 128.

39 Стојановић, *н. д.*, 195.

40 Василиј Н. Штрандтман, *н. д.*, 205–206.

ворима са српским послаником у Петрограду Мирославом Спалајковићем министар у потпуности одбацивао такве намере, чињенице говоре друго. Тако је Никола Б. Поповић у својој монографији објавио податке о тајним контактима Бугара и Руса у Швајцарској и Норвешкој и с правом закључио да су „страховања српске дипломатије да ће Миљуков наставити бугарофилску политику била оправдана“.⁴¹ И Јован Јовановић је забележио у свом дневнику исто то: „Миљуков је био човек, који има свој програм у светској, руској и балканској политици. Балканска политика: ‘Маћедонија – Бугарској’, а Срби и Хрвати у једну државу“.⁴²

Још једна напомена у вези са Павлом Николајевичем и то у контексту односа српске владе и Југословенског одбора. Да бисмо их описали, поново ћемо цитирати мемоаре информисаног и проицљивог Николе Стојановића: „Колико је за Пашића било незгодно, толико је за Трумбића згодно, што би се то питање (југословенско – А. Ш.) расправљало без учешћа царске Русије, на коју се Пашић до сад једино ослањао“.⁴³ Миљуков (западњак, либерал и србофоб) овде је за Одбор прави проналазак! Није узалуд Супило, честитајући му ступање на дужност министра иностраних дела Русије, уделио следеће комплименте: „Поносу и прваку интелектуалаца цјелога Славенства, поборнику и мученику за народна и човјечја права, великоме душевном архитеку *нове свјеже Русије* (курзив А. Ш.); учитељу и вођи младих и будућих генерација Руса и осталих Славена; *великоме пријатељу и заговорнику Хрвата, њиховом милом савјетнику и госту*; пријатељу и будућем успоставитељу и покровитељу споразума, мира и љубави међу свима балканским Славенима“.⁴⁴ Тако, на источњачки начин раскошно, човека без разлога не величају.

Друго, Србе је веома разочарало слабљење фебруарске Русије као глобалног војног фактора, што је свима постало очигледно након потпуног пораза јулске офанзиве „демократизоване“ руске војске. А управо од обима/стања војног потенцијала Русије директно је зависило решење српског/југословенског питања. Није случајно што је још у априлу 1916. за време Пашићеве посете Петрограду, кадетски

41 Никола Поповић, *Србија и Руска револуција: 1917–1918*, (Београд: Завод за уџбенике, 2014), 12.

42 Јовановић-Пижон, *н. д.*, 338.

43 Стојановић, *н. д.*, 197.

44 „Supilo – Miljukovu. 29./16. marta 1917“, Ante Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja: povodom četrdesetogodišnjice osnivanja Jugoslovenskog Odbora*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956), 238.

лист *Говор* (Речъ), поставивши питање о „границама будуће српске територије“, указивао: „Колико је јасно принципијално решење тог питања – у широким границама етнографског расејања српског племена, толико је нејасно његово практично решење. Оно у потпуности зависи од наших војних успеха, пре свега општих, а затим и појединачног на Балкану“.⁴⁵

Треће, негативна осећања на Крфу је изазвало стално јачање пацифистичког крила у руском револуционарном покрету током 1917. године, што није могла да не узме у обзир Привремена влада (макар на речима). И због тога је, када је она тог лета преко Михаила Ивановича Терешченка, који је заменио Миљукова на месту министра иностраних дела, предложила да се савезнички уговори ревидирају у духу принципа руске револуције на специјално сазваној међусавезничкој конференцији, тај апел био још један повод за потписивање Крфске декларације.

О томе сведочи и строго поверљиви телеграм Јована Јовановића из Лондона који је послао српској влади 26. јуна 1917. (односно у време Крфске конференције): „Влада руска наваљује све више да се изврши ревизија свих уговора савезничких, закључених за време рата. Сви осим Италије пристају на то. *С обзиром на ту околност, на држање Италије према нама и уопште на маневре Аустро-Немачке у погледу мира без анексије и одштете ратне, на потребу да не остане никаква сумња код наших саплеменика о политици Србије, на непредвиђене евентуалности рата, које могу наступити изненадно* (курзив А. Ш.), потребно је изаћи што пре пред наше савезнике отворено са нашим гледиштем како у погледу циљева, тако и са нашим захтевима и целим проблемом нашег уједињења“.^{46, 47} Напомињемо да је већ кроз десет дана по пријему телеграма била потписана Крфска декларација, што указује на то да су се мотиви српског посланика у Лондону подударили са гледиштем страна које су се договориле на Крфу.

Узгред речено, Јован Јовановић је већ у септембру 1916, обраћајући се регенту Александру, предлагао да се сместа у виду пре-

45 *Речъ*, № 103, 16. 4. 1916.

46 Архив Србије, Фонд МИП, Политичко одељење, Стр. пов. Бр. 312. - Аутор чланка је искрено захвалио Алексеју Тимофејеву, који нам је љубазно скренуо пажњу на овај документ.

47 Овај телеграм Јована Јовановића је раније користио Никола Б. Поповић, цитирајући његов почетак и завршетак. Средишњи део који ми објављујемо курзивом није публикован у раду овог историчара (Поповић, *Србија и Руска револуција*, 26).

цизног програма формулише цео комплекс југословенских претензија Србије: „Потребно је имати готов пројекат за уједињење (облик владавине, политичке установе и права, вера, језик и тд.), како би га примиле силе Споразума пре него се састане Конгрес за мир, иако смо далеко од њега“.⁴⁸ Никола Пашић је тада игнорисао ову изјаву, и тек је у априлу 1917. г. (поново после руског фебруара и марта!) позвао чланове Југословенског одбора на саветовање на Крф.⁴⁹

Али вратимо се поменутој депеши. О чему сведочи њен садржај? Прво, о томе да је српска влада знала (или наслућивала) о сепаратним преговорима новог аустријског цара Карла Хабзбурга са Антантом преко његовог шурака принца Сикста Бурбонског, током којих је Беч предлагао обнову Србије и обезбеђење излаза на море преко албанске обале.⁵⁰ Сасвим је јасно, да су се ти преговори завршили успешно, сва југословенска маштања српских политичара и лондонског одбора заувек би остала само машта.

Друго, очигледно је да су Срби пажљиво пратили процес релативне политичке либерализације у Цислајтанији, који је започео после смрти Франца Јозефа у новембру 1916, и да су страховали од њега. Сазивање бечког Рајхсрата и његово одобрење (30. маја 1917) Мајске декларације Југословенског клуба, која је садржала позив на уједињење свих територија Аустро-Угарске насељених Словенцима, Хрватима и Србима у самосталну јединицу монархије с оним истим правима којима су располагале Аустрија и Мађарска под жезлом Ха-

48 Јовановић-Пижон, *н. д.*, 624.

49 Стојановић, *н. д.*, 190.

50 Што се тиче информисаности владе Србије о преговорима Карла I са савезницима, у српској историографији већ од 20-их година постоје два гледишта. С једне стране, сматрало се да је власт Краљевине на основу гласина само наслућивала да постоје контакти; с друге – да она не само да је знала о преговорима већ је и сама учествовала у њима... Навешћемо овде најновија истраживања присталица оба гледишта. Тако Миле Бјелајац пише: „Прави се конструкција која се ни данас код појединих историчара не напушта, да је наводно мала Србија била о свему обавештавана и да је знала детаље“ (Миле Бјелајац, „Предговор. Мистерија Аписовог признања и даље траје“, у: Милан Живановић, *Луковник Апис. Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте*, (Нови Сад: Прометеј, 2015), XIX). На то Александар Животић одговара: „Петар Живковић је имао и важну улогу у вези са могућности потписивања сепаратног мира с Аустро-Угарском, кад је путовао из Солуна у Швајцарску с поруком регента Александра за принца Сикста Бурбонског“ (Александар Животић, „Генерал Петар Живковић и његово доба“, у: Петар Живковић, *Сећања: 1903–1946*, приредио Александар Животић, (Зајечар: Задужбина Никола Пашић, 2016), 164).

бзбурга,⁵¹ захтевало је њихове превентивне кораке. Размишљајући о дуготрајним дискусијама и расправама са члановима Југословенског одбора на Крфу, Пашић је посебно истицао да „ако Аустро-Угарска примети да нема слоге између нас, она ће цео програм наш и још више сад дати, пре него пропасти, па чим дође време опет претити“.⁵² И отворено је признавао „да му је једини страх био – тријализам“.⁵³ Због тога је, страхујући да сменом монарха не дође до реформи које би повисиле статус југословенских области, руководство Србије је настојало да их предупреди, обезбедивши тражену сагласност „Лондонаца“ (па макар и краткотрајну), који су постали коаутори текста Крфске декларације.

Треће, поставка о „непредвиђеним евентуалностима рата, које могу наступити изненадно“, односила се на читав низ спољних околности у којима се налазила Европа у лето 1917. године. Најважнија од њих је био војни ћорсокак у који су себе сатерале државе Антанте. „Крај се рату још не види“, констатовао је Јован Јовановић у јуну 1917.⁵⁴

И заиста, положај на фронтима и у позадини је за њих био скоро очајан. У пролеће 1917. Французи су предузели офанзиву у области Ремса-Соасона, али су поражени, подневши притом огромне губитке (140 хиљада избачених из строја за две недеље). Неуспех је довео до антиратног покрета у позадини, који је угушен искључиво драконским мерама.⁵⁵

У таквим условима је у јулу 1917. Никола Пашић писао регенту из Париза: „Ми не смемо да губимо из вида у нашем националном раду следеће (...). За време свих сусрета, које сам имао са виђеним личностима, приметан је пад духа и стога су сви избегавали да разговарају о питањима, која нису била на дневном реду. Сада нико не размишља о томе шта ће бити с Аустријом, да ли ће она нестати или се само смањити. Раније никада нисам слушао од француских политичара друго мишљење од оног да Аустрију треба уништити. Сада се преносе гласови о очувању Аустрије и ‘равноправности’ европских држава, како ми је рекао председник Националне скупштине Дешанел. У

51 Текст Мајске декларације видети у: Stanković, *n. d.*, 227.

52 Јовановић-Пижон, *n. d.*, 307.

53 Гавриловић, *n. d.*, 126.

54 Јовановић-Пижон, *n. d.*, 647.

55 Видети на пример: Давид П. Прицкер, *Жорж Клемансо*, (Москва: Мысль, 1983), 202–203; *Мировые войны XX века*, кн. 1: Первая мировая войны. Исторический очерк, ред. В. Л. Мальков, Г. Д. Шкундин, (Москва: Наука, 2002), 207, 316.

овом моменту ситуација је таква да вера у потпуну победу над Немачком ослабила“.⁵⁶ Истог месеца Јован Јовановић је забележио у дневнику своје утиске са разговора са Пашићем у Лондону: „Много је више пессимиста и чини му се да су сад свуда уморни од рата и да је то опазио нарочито у Француској. *Помишља само на ресторацију Србије* (курзив А. Ш.)“.⁵⁷ Што изгледа потпуно логично, јер и према горком признању Николе Стојановића, сада „наша акција може само да тапка у месту (...). Југословенско питање постаје за велике силе трећестепено“.⁵⁸

Као последница тог општег слабљења вере (да не кажемо и – панике) код савезника у пролеће и лето 1917. наступио је пад морала и код Срба. Тако је на Крфу у исто време „дух војника пао и очај је обузео све. Крај рата се не да догледати и повратак у земљу изгледао је безнадежан. Неколико људи је извршило самоубиство. (...) Један православни свештеник се обесио. Жудња за завичајем била је неиздржива“.⁵⁹ О положају на Солунском фронту, након доласка српске војске крајем 1916. до граница Србије и ослобођења Битоља, које су пратили огромни губици, тако да се та „тактичка победа“ могла лако назвати Пировом, регенту је лично саопштио председник владе: „После последњег неуспелог покушаја, после последње офанзиве, кад сам ја са осталим министрима дошао у Солун, нашао сам депресију код све војске“.⁶⁰

Али, ипак, у том тренутку, када се чинило да су ишчезле нада и вера, потписана је Крфска декларација...

* * *

Имајући у виду претходно наведено, могуће је, чини се, закључити да заједничка изјава на Крфу, као и уопште „нови курс“ у сусрет Југословенском одбору, за Николу Пашића није била ништа друго до последица промене спољнополитичке ситуације. Даље од потписане заједничке изјаве он није желео да иде, него је наставио да маневрише. Због тога се не чини изненадном ни његова изнуђена сагласност крајем 1917, после италијанског пораза на Капорету, о

56 *Дипломатска преписка српске владе 1917*, 193.

57 *Исто*, 311.

58 Стојановић, *н. д.*, 189.

59 Ђукић, *н. д.*, 243.

60 Н. Пашић – А. Карађорђевићу. Лондон, 22. јул 1917, *Дипломатска преписка српске владе 1917*, 194.

могућности организације референдума у југословенским областима Аустро-Угарске („треба радити и спрематити се за евентуални плебисцит“),^{61, 62} чију је идеју раније у потпуности одбацивао;⁶³ као ни оштар заокрет у страну од „заједничке“ линије са Југословенима почетком 1918. када су се САД и Британија (због таласа обесхрабрености после неуспеха у Алпима)⁶⁴ изјасниле за очување *федеративне* Аустро-Угарске (говор Дејвида Лојд Џорџа у Доњем Дому 5. јануара и познатих „14 тачака“ Вудроа Вилсона). Реагујући на тај корак, Пашић је одмах наредио српским дипломатама на Темзи и Потомаку да поставе питање о Босни и Херцеговини, како би Србији макар нешто обезбедио у тој ситуацији.

Југословенски политичари који су сматрали да би одвајање Босне и Херцеговине од Аустро-Угарске довело само до слабљења словенског елемента у њој и, у складу са тим, смањења могућности за повољан исход у борби за аутономију југословенских области у границама монархије (у случају њеног очувања),⁶⁵ пребацивали су Пашићу што је колебајући се за „Велику Србију“ нарушио југословенску солидарност. За њега је пак на овај начин постављено питање било ирелевантно. Главна дилема која је била пред српском владом и њеним председником током рата (а посебно након изласка из њега Русије) није уопште била „Велика Србија“ или „Југославија“, како се то неретко истиче у историографији. Да ли ће се очувати (и ако да, у којој форми) Аустро-Угарска или ће се распасти – то је било питање.

61 Стојановић, *н. д.*, 199.

62 Тадашњи српски посланик у Паризу Миленко Веснић „који је увек био оптимиста, овог пута није уверен у потпуну победу савезника и мисли да се цео наш национални програм неће моћи остварити“ (Стојановић, *н. д.*, 198).

63 Према речима Николе Стојановића, у јесен 1915. су чланови Југословенског одбора добили „препис Пашићеве депеше, којом одговара савезницима да не прима плебисцит и тражи директно сједињење Хрватске са Србијом“ (Стојановић, *н. д.*, 178).

64 У марту 1918. г. (у време немачке офанзиве под Амијеном) Ј. Јовановић је у дневнику писао о расположењима у Лондону: „У државним канцеларијама се не ради ништа готово. Свуда се чекају новости са фронта. Много песимиста“. И „Енглези су више песимисте“. „Ратоваће они (Немци – А. Ш.) још неколико година, – говоре они, – и неће се лако дати“. (Јовановић-Пижон, *н. д.*, 436, 439).

65 Та идеја је још увек постојала код чланова Југословенског одбора, због чега је Слободан Јовановић био потпуно у праву истичући да се „Југословенски Одбор још није био сасвим ослободио оне старе идеје о уједињавању свих Југословена у оквиру Хабсбуршке монархије“. (Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности*, књ. I, (Београд: БИГЗ, 1991), 201).

А то је наравно зависило од општег тока војних операција и степена успеха савезника.

Није случајно што је на заседању српског кабинета 14. јуна 1917. констатовано: „Од величине савезничког успеха зависи да ли ће у пуној мери моћи извести ове три тачке нашег програма политичког:

1. да се сачува Србија,
2. да се сачувају све српске земље,
3. да се сачувају све југословенске земље“.⁶⁶

Да ли је Пашић заиста веровао у то да ће се Аустро-Угарска сигурно срушити и да ће победа бити потпуна? Тешко да је он био убеђен у то. Одатле потиче и његова муњевита реакција на кораке британско-америчке дипломатије. Када су се пак савезници коначно одлучили да „замене“ Дунавску монархију за низ (много)националних држава, српски премјер се вратио свом „југословенству“. А 2. новембра 1917. када је исход рата већ био очигледан, упутио је Живојину Мишићу брзи телеграм: „Примирје са Аустро-Угарском биће потписано. Хитајте најбрже ући у Босну, Банат и Срем и у друге области Аустро-Угарске“.⁶⁷

Као што видимо, његова политика је била веома еластична. Стремећи да у било којој „расподели“ обезбеди пре свега интересе Србије и српског народа у *целости*, он се у зависности од промене међународне ситуације колебао од „великосрпства“ до „југословенства“...

Треба истаћи да ни они који су пребацивали српском лидеру да нарушава такозвану „југословенску солидарност“, односно чланови лондонског Одбора, нису уопште били безгрешни. Тако је 14. 24. и 30. октобра 1918. Анте Трумбић, преко британске војне мисије и иза леђа колега (!), упутио тајне инструкције активисти југословенског Народног већа у Вашингтону и тамошњем члану Одбора, католичком свештенику Нику Гршковићу у којима је захтевао да издејствује интервенцију Сједињених Америчких Држава заједно са њиховом окупацијом „главних тачака у Далмацији, Истри, Крањској па у Хрватској и Словенији. Важно је, да се нити талијанске нити српске трупе не употријебе, а томе се може избећи само на поруку Сједињених

66 Цит. према: Никола Б. Поповић, „Антанта и идеја ‘Велике Србије’ у Првом светском рату“, *Срби и Први светски рат 1914–1918*, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јула 2014, ур. Д. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 149.

67 *Исто*.

Држава⁶⁸. Индикативно је што чланови Југословенског одбора из Северне Америке (хрватски емигранти) „дају том Трумбићевом гесту тумачење, да се тим жели избећи велико-српска окупација“.⁶⁹ А још је припремно саветовање будућих учесника Одбора, које је одржано у јесен 1914. у Фиренци, као једну од тачака плана његове активности одредило: „Израдити предлоге за државну организацију, коју треба применити иза *окупације Српске војске* (курзив А. Ш.) и предати их својевремено српској влади“, с чим се отворено солидарисао и његов будући председник.⁷⁰

Где су ту „Крфски принципи“? Пред нама није ништа друго до игра жмурке са Србима, која је очигледно потврђивала брижљиво скривану иза „југословенског“ паравана једну од константи у стратегији Трумбића и осталих: жељу да они искористе Србију ради реализације „сопствених крајње националних тежњи хрватско-словеначке групе“, о чему су, како се сећамо, већ одавно писали руски дипломати.

* * *

После инцидента који се десио почетком 1918. године односи између српске владе и лондонског Одбора су се веома заострили.

Трумбић је захтевао од савезника да признају његову организацију као званичног представника Срба, Хрвата и Словенаца Аустро-Угарске, односно да се она изведе на међународну сцену; тражио је да се регулише добровољачко питање, сазове општејугословенски конгрес како би се изразио протест поводом становишта Лојда Џорџа и Вудроа Вилсона. Али је Пашић стално одбијао да подржи „колегу“, сматрајући као и до тада да су „Лондонци“ само као „један приватни одбор за пропаганду а не званични представник Срба, Хрвата и Словенаца“.⁷¹ „Ја сам створио Југословенски Одбор, ја сам учинио све“, стално је тврдио.⁷² И настављајући ову тему, цитираћемо један део његовог разговора са Јовановом Јовановићем, који је он забележио у дневнику.

68 Цит. према: Ljubo Leontiћ, „Simpozijske teze (neka zapažanja iz istorije ujedinjenja jugoslovenskih naroda)“, *Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat*, ur. V. Čubrilović, (Beograd: Naučno delo, 1967), 494.

69 Стојановић, *н. д.*, 206.

70 *Исто*, 167–168.

71 Јовановић-Пижон, *н. д.*, 524.

72 *Исто*.

„[Ј. Ј.] – После Крфске декларације то нису приватни људи, Југословенски Одбор је од Вас признат као један фактор.

[Н. П.] – Какав фактор? То је приватни одбор за пропаганду. А Крфска декларација један последњи акт пречишћавања ситуације. Хтели смо да се зна, да између Срба, Хрвата и Словенаца нема разлике и ништа више (и у другим случајевима Пашић је сматрао декларацију само последицом ‘привремене потребе да се задовољи јавно мњење’“.⁷³ (И ничим другим – А. Ш.).

„[Ј. Ј.] – Ја се чудим Вама, (...), да сте ову ствар тако упустили да доведе до скоро раскида.

[Н. П.] – Па нека доведе, они нека иду где хоће, а ми ћемо својим путем. (...) Они хоће да играју неку улогу, хоће да их признају савезници као Чехо-Словаке. Е, то не може. Они су одбор за пропаганду и ништа више.

[Ј. Ј.] – Они су Одбор, који сте Ви признали са Декларацијом Крфском од 7. VII. 17. за конституитивни фактор – и траже сада само то, да их савезници признаду за представнике Срба, Хрвата и Словенаца из Аустро-Угарске. А то они јесу.

[Н. П.] – Нису, нису. Ја сам их створио, давао им паре, ја сам пре њих дао декларацију у децембру 1914. пред скупштином (...), кад они су били ништа и нигде (...). Ја опет кажем, они су приватни одбор, који сам створио ја, они не представљају никог.

[Ј. Ј.] – Па што је потписана од Вас Крфска декларација, а од Трумбића премапотписана. Зашто се оперише са њом? (...) Ако она не значи ништа, и њен одбор, онда треба рећи отворено.

[Н. П.] – Па и хоћу да кажем. Крфска декларација је пречишћавање ситуације и ништа више. Шта хоће она? Наспело се некоме да игра улогу у међународној политици, па хоће да води југословенску политику. Е, не може. Не дам ја то никако да буде. *Србија хоће да ослободи и уједини Југословене, а неће да се утопи у море једне Југославије* (курзив А. Ш.) (...). Ми ћемо да молимо Савезнике да нам помогну да их ослободимо и ујединимо, а ‘они хоће унутр.[ашњу политику]’“.⁷⁴

И поновио још једном: „Србија неће да се утопи у Југославију него Југославија у њу“.⁷⁵

И на крају, афел! У интервјуу за француске медије у септембру 1918. Пашић је на сав глас изјавио да „Хрвати и Словенци ако хоће

73 Исто, 533.

74 Исто, 525–527.

75 Исто, 527.

могу са нама, а ако неће нека раде како хоће“.⁷⁶ Односно да „Србији треба признати право да уједињује, а ништа више другоме“.⁷⁷

Богат дневник Јована Јовановића садржи велики број педантно забележених разговора са најразличитијим људима – како Србима тако и странцима. Неретко се на страницама дневника појављује и Анте Трумбић. Стога из немалог броја његових реплика није тешко изабрати оне који се могу сматрати за одговор на ове испаде Николе Пашића. Цитираћемо једну, својеврсни резиме: „Господин Пашић више не признаје Крфске декларације и не жели да на њој настави рад, она му је требала у своје време, сад му не треба. Ми остајемо на њој“.⁷⁸

Што се тиче Пашића, овај Трумбићев закључак у општим цртама је тачан. Али последњу тврдњу ипак морамо ставити под сумњу, јер смо већ видели да чланови Југословенског одбора нису били увек искрени и да су с лакоћом заборављали „јединствена“ правила игре. Што опет не изненађује – они су у заједничком на први поглед унионистичком пројекту имали свој скривени, посебни хрватско-словеначки интерес. Није случајно Никола Стојановић писао да „Трумбић првенствено има у виду разграничење с Италијом и расположење Хрвата према будућем државном уређењу“.⁷⁹ Због тога је управо „питање о једној држави или о федеративној делило нарочито Трумбића од Срба“.⁸⁰

* * *

Дакле, ми смо настојали да покажемо како је доношење заједничке декларације српске владе и Југословенског одбора на Крфу било на најдиректнији начин повезано са Фебруарском револуцијом у Русији, која је јако утицала на промене у политици обе ратујуће коалиције у пролеће и лето 1917. године. Набројаћемо главне чиниоце који су допринели сазревању услова за њено потписивање: крах царског режима у Русији – најважнијег ослонца Београда (Ниша, Крфа);⁸¹ потреба ревизије ратних циљева, повезана са потен-

76 Исто, 534.

77 Исто, 524.

78 Исто, 530.

79 Стојановић, *н. д.*, 197.

80 Јовановић-Пижон, *н. д.*, 334.

81 Још једна (можда и најочљивија) илустрација је из писма Љубомира Давидовића Пашићу од 8/21. марта 1917. г.: „Бојим се за успех наше ствари у Русији. Тамо се заснива нов ред. Најјача наша нада за остварење наших националних

цијалним мировним преговорима; релативна либерализација у Цислајтанији после смене монарха и доношење „тријалистичке“ Мајске декларације; крајња нестабилност опште војне ситуације с тенденцијом ка њеном погоршању за Антанту. Све ове околности је узео у обзир Никола Пашић у тренутку састављавања крфског текста.

У таквим условима добили смо практично *изнуђени* документ, који је наставио традицију Нишке декларације, с гледишта утилитарне мотивације. Што се тиче идеологије потписника, скривене иза компромисних изјава, она се битно разликовала. Чак су централну поставку декларације – узајамно признање постојања „троименог народа“ интерпретирали на свој начин. За Пашића је она била база која је омогућила да ослобођење свих грана тог народа буде дело српске владе, као признате од Антанте ратујуће стране. Одатле потиче и његов енергични телеграм војводи Мишићу о хитној окупацији југословенских области Аустро-Угарске. Снага и време су тада решавали све! То је с једне стране. С друге, ако се дели мишљење да је народ један, шта ће му онда некакво званично представништво? Довољно је да га представљују Срби са Крфа? Поготово стога што би у случају Пашићевог признања Југословенског одбора као представника Југословена Аустро-Угарске, он као председник владе аутоматски изгубио право на покровитељство над хрватским и мађарским Србима, као и над Босном и Херцеговином. И на крају, ако је опет народ један, шта ће му федерација у оквиру јединствених државних граница? То је логика Николе Пашића.

Анте Трумбић је имао друго становиште. Он је својим главним циљем сматрао самоопредељење *католичког* дела „троименог народа“ (уједињење Далмације са Хрватском и Славонијом и фактичко апсорбовање Словеније у границама јединствене Југославије), али са територијалном поделом у погледу „Србијанаца“ према заветима хрватског историјског права! Сетимо се овде оцене Николе Стојановића о Супиловом ставу, на који доста личи овај Трумбићев: „Ствар је разумљива, са чисто племенског и ужег становишта“, но „право југословенско гледиште то сигурно није“. Зато је Трумбић и предложио САД-у да окупира југословенске области „на шавовима“ Аустро-Угарске како не би омогућио победоносним јединицама Живојина Мишића да прве уђу у њих. Истина, Американци су у одгово-

аспирација – цар Никола није више на месту, са кога се решава или утиче на решење“ (цит. према: Богумил Храбак, *Србија и Фебруарска револуција 1917. године*, (Приштина: Филозофски факултет, 1978), 25).

ру на његову молбу изјавили „да без споразума са српском владом ништа не могу у том погледу предузети“⁸²...

А затим је освануо 1. децембар!

Извори и литература

Необјављени извори

- Государственный архив Российской Федерации. Ф. 102.
- Архив Србије. Фонд МИП.

Објављени извори

- Гавриловић, Милан. *Народни пут. Одабрани списи*. Нови Сад: Балканија, 2015.
- *Дипломатска преписка српске владе 1917. год. Збирка докумената*, приредили Миодраг Зечевић и Миладин Милошевић. Београд: Народно дело, 1991.
- Ђукић, Светомир. *Мемоари, Први светски рат*, књ. 2, приредио Миле Бјелајац. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2015.
- Јовановић, Драгољуб. *Људи, људи – медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*. Београд: „Филип Вишњић“, 2005.
- Јовановић-Пижон, Јован. *Дневник (1896–1920)*, приредили Радош Љушић и Миладин Милошевић. Нови Сад: Прометеј, 2015.
- *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств. 1878–1917*, Серия III: 1914–1917, II, подгот. к печ. А. С. Ерусалимский. Москва–Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1933.
- Стојановић, Никола. *Младост једног поколења (успомене 1880–1920.)*, приредио Миле Станић. Београд: Историјски институт, 2015.
- Томић, Јован Н. *Југославија у емиграцији. Писма и белешке из 1917*. Београд: б. и., 1921.
- Шемякин, Андрей Л. „Главнейшие задачи юго-славян“. Донесение российского консула в Питтсбурге Г. В. Чиркова в посольство России в Вашингтоне. 1916 г.“ *Исторический архив* 3/1994.
- Mandić, Ante. *Fragmenti za historiju ujedinjenja: povodom*

82 Стојановић, н. д., 206.

četrdesetogodišnjice osnivanja Jugoslovenskog Odbora. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956.

- Šišić, Ferdo. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1914–1919.* Zagreb: Matica hrvatska, 1920.

Литература

- Бјелајац, Миле. „Предговор. Мистерија Аписовог признања и даље траје“. У: Милан Живановић, Пуковник Апис. *Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте.* Нови Сад: Прометеј, 2015.
- Вишняков, Ярослав В. „Армия без государства. Сербский добровольческий корпус в России 1916–1917 гг.“ *Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы. Очерки истории,* отв. ред. Е. П. Серапионова. Москва: Институт славяноведения РАН, 2015.
- Габрић, Ненад П. *Јован Јовановић Пижон и европска дипломатија Србије (1913–1918).* Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Екмечић, Милорад. *Стварање Југославије 1790–1918,* књ. 2. Београд: Просвета, 1989.
- Животић, Александар. „Генерал Петар Живковић и његово доба“. У: Петар Живковић, *Сећања: 1903–1946,* приредио Александар Животић. Зајечар: Задужбина Никола Пашић, 2016.
- Зундхаузен, Холм. *Историја Србије од 19. до 21. века.* Београд: Слио, 2009.
- Јанковић, Драгослав. „Из историје стварања југословенске државе 1918. године“. *Анали Правног факултета у Београду* 3–4/1963.
- Јовановић, Јован. *Борба за народноједињење. 1914–1918.* Београд: Издавачко и књижарско предузеће Г. Кон, 1935.
- Јовановић, Слободан. *Из историје и књижевности,* књ. I. Београд: БИГЗ, 1991.
- Ковић, Милош. „Србија у борби за опстанак (1903–1914)“. *Два века модерне српске дипломатије,* ур. Ч. Попов, Д. Живојиновић, С. Марковић. Београд: Досије, 2014.
- *Мировые войны XX века,* кн. 1: Первая мировая войны. Исторический очерк, ред. В. Л. Мальков, Г. Д. Шкундин. Москва: Наука, 2002.
- *Никола Пашић у Народној скупштини,* књ. 1, приредила Латинка Перовић. Београд: Службени лист СФРЈ, 1997.
- Писарев, Юрий А. *Сербия и Черногория в Первой мировой войне.* Москва: Наука, 1968.

- Писарев, Юрий А. *Сербия на Голгофе и политика великих держав. 1916. г.* Москва: Наука, 1993.
- Поповић, Никола Б. „Антанта и идеја ‘Велике Србије’ у Првом светском рату“. *Срби и Први светски рат 1914–1918*, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јула 2014, ур. Д. Живојиновић. Београд: Српска академија наука и уметности, 2015.
- Поповић, Никола Б. *Србија и Руска револуција: 1917–1918*. Београд: Завод за уџбенике, 2014,
- Поповић, Никола Б. *Србија и царска Русија*. Београд: Службени гласник, 2007.
- Прицкер, Давид П. *Жорж Клемансо*. Москва: Мысль, 1983.
- Раденић, Андрија. *Спољна политика Србије у контроверзној историографији: Од Начертанија 1844. до стварања Југославије 1814–1918*. Београд: Службени гласник, 2005.
- Романенко, Сергей А. *Югославия: кризис, распад война. Образование независимых государств*. Москва: Московский общественный научный фонд, 1999.
- Храбак, Богумил. *Србија и Фебруарска револуција 1917. године*. Приштина: Филозофски факултет, 1978.
- Шемјакин, Андреј Л., „Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године“. *Први светски рат: Србија, Балкан и велике силе*, Зборник радова, ур. С. Рудић, М. Милкић. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2015.
- Шемякин, Андрей Л. „Югославянская программа Сербского королевства в первый период войны (август 1914 – октябрь 1915 гг.)“. *Первая мировая война. Пролог XX века*, отв. ред. В. Л. Мальков. Москва: Наука, 1998.
- Штрандтман, Василий Н. *Балканские воспоминания*, подгот. текста А. Л. Шемякина. Москва: Книжница, 2014.
- Leontić, Ljubo. „Simpozijske teze (neka zapažanja iz istorije ujedinjenja jugoslovenskih naroda)“. *Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat*, ur. V. Čubrilović. Beograd: Naučno delo, 1967.
- Stanković, Đorđe. *Srbija i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.

Andrey Shemyakin

The Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences

The February Revolution of 1917 in Russia, Nikola Pašić and Corfu Declaration

Summary: The adoption of the joint declaration of the Government of the Kingdom of Serbia and the Yugoslav Committee in Corfu in July 1917 is closely related to the February revolution in Russia which strongly influenced the policy changes between the coalitions of the powers in spring and summer of 1917. These changes also created favourable conditions for declaration signing, the most significant being: the collapse of the tsarist regime, which had supported Serbia; the need to review the war objectives, taking into account the possible peace negotiations (the Sixtus Affair); relative liberalization in Cisleithania after the death of Franz Josef (in November 1916) and the adoption of the “trialistic” May Declaration (1917); instability of the general military situation with the tendency to deteriorate for the Entente. When drafting the text of the declaration, Nikola Pašić took all these facts into account. So, we can say that the Corfu Declaration was a forced document, as well as the Nish Declaration (December 1914) which appeared earlier and was also motivated only by the utilitarian causes.

Key words: Russia, February Revolution, Serbia, Yugoslav Committee, Corfu Declaration, Nikola Pašić, Ante Trumbić, Pavel Milyukov